

F A P T

~~KCSN~~

7170639

3

6

9

A

I

M

HART

V.N. Karazin Kharkiv National University

00721209

9

ЦІНА
75 коп.

Г А Р Т

А Р Т

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1931 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОН-
 x x x x x x x x НИХ, НАГАДУЄМО: x x x x x x x x

ЧИТАЙТЕ ≡ ПОШИРЮЙТЕ ≡ ЖУРНАЛ „ГАРТ“
 ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.
 П'ЯТИЙ РІК ВИДАННЯ • ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА (відповід. редак.),
 Б. КОВАЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА, І. МИКИТЕНКА, Г. ОВЧАРОВА,
 x x x x x x x x x x x x x x С. ШУПАКА x x x x x x x x x x x x x x

В „ГАРТІ“ 1931 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Романи, повісті, оповідання, новелі, поеми, вірші, подорожі, літературно-критичні статті, нариси, репортаж, нотатки, огляди, рецензії, літературні пародії, українську й закордонну хроніку і т. інш. Крім творів українських пролетарських письменників, журнал міститиме твори західньо-українських письменників, а також переклади : : : з видатніших чужоземних революційних письменників : : :

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

С. Антонюк (Харків), М. Альбертон (Дніпропетровське), Андрій Барбюс (Париж), В. Бобинський (Львів), Владислав Броневський (Варшава), Б. Куахідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Зайсгоф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Колінець (Канада), А. Габор (Берлін), Карл Грюнберг, Альварт Готопп, Клякс, Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), П. Демчук, К. Гордієнко М. Гаско, С. Голованівський (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, С. Гірчак, М. Доленго, І. Дорожний, І. Дубинський (Харків), Л. Загул (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла, М. Зісман (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Бела Ілеш (Москва), Гейнц Каган (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братіслава), К. Кессер (Кельн), Франц Корічонер (Відень), С. Крук (Нью-Йорк), Б. Коваленко, М. Козоріс (Київ), А. Ключач В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, В. Кузьмін, Р. Кушнарьов (Харків), М. Качанюк (Харків), Іван Ле (Артемівське), О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка, С. Мандрівний (Харків), В. Миколук (Одеса), Я. Мадівіч (Зінов'ївське), М. Новицький (Харків), Гергарт Поль (Берлін), Г. Овчаров (Харків), Л. Підганий (Київ), П. Педя (Одеса), Л. Первомайський, Л. Пломтек, В. Рунін (Харків), Антон Сінклер (Нью-Йорк), Саут-Делавіш-Ханум (Костянтинівка), Н. Сушино-Хоменко (Харків), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), Ві. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіман, (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Терновський (Нью-Йорк), І. Топчий (Стеліне), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків), Шийов, Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Шовкопляс (Харків), С. Шупак (Київ), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), x x x x x x x x x x С. Яровой (Зінов'ївське) та інш. x x x x x x x x x x

П Е Р Е Д П Л А Т А :
 на 1 рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп., на 3 міс. — 1 крб. 75 коп.
 на 1 місяць — 65 коп. Окреме число — 75 коп!

П Е Р Е Д П Л А Т У З Д А В А Й Т Е :

або безпосередньо до головної контори періодичних та передплатних видань Укрнигоцентру ДВОУ, Харків, Сергієвський майдан, Московських ряди — 11 або до міжрайонових контор періодичних та передплатних видань Укрнигоцентру по всіх великих містах України, а також до поштових контор і листоношам, в м. Харкові — вул. Вільної Академії, 41, або викликайте УПОВНОВАЖЕНИХ тел. 66-27.

Г А Р Т

Г А Р Т

Незабаром п'ятирічний ювілей ВУСПП.
Найкращою відзнакою ювілею—будуть ті
твори вуспівців, які становитимуть собою
певні досягнення в боротьбі за велике ми-
стецтво більшовізму! Оволодіймо ж мето-
дою діалектичного матеріалізму, будьмо
непримиренні до всіляких виявів анти-
пролетарської ідеології. Будьмо активними
борцями за партійність у мистецькому
процесі!

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 170 639

1932
880 68

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK, DWOU
LIM (STAATSVERLAG «LITERATUR und KUNST») SEPTEMBER 1931

Зір допомагав йому в усіх справах, і малий хлопець мав змогу оцінити віддаль речей, яскраво відчуті рельєф вулиці з далекою перспективою дерева, сплетеного з безлічі гілляк і листя, рельєф власної кімнати, де жили батьки.

Все це робив його зір. Це була його головна зброя ознайомлення, найгостріший спис, що просягав і в далину, і в височину, і в глибину, спис, який не мав ваги і нічим не обважував свого власника. Він міг вільно повертатись, протикати простір, брати різні перепони, вільно перекидатися в тил і наражатися на цікаві речі.

Зір був основа його пізнання, найголовніший показувач і найбагатший кольористий відбирач. І яке щастя, Володя найхутчіше опанував його і завжди радився з ним, коли слух не міг уловити звука, руки не могли дістатись до нового предмета, щоб дотиком або смаком пізнати його.

І раптом...

Яка зміна! Яке горе!

Злий чоловік одрубав йому на пні найдовшу руку пізнання, найвищу крону молодого деревця, що пнулося у височінь життя під опіку сонця і людей.

Відрубав! Відсік!

І тоді темна непроглядна ніч упала на його очі. Фарби, кольори навіки згасли в маленькій фотокамері круглого ока. Згасло все. Згасло сонце і все, що воно народило навкруги. Зник явний рельєф, і світ постав перед переляканим напівубитим хлопцем — невідомим проваллям — з тою різницею від гірського провалля, що воно тепер ішло в усі боки і погрожувало на кожному кроці.

Минув навіки час, коли перед очима сяяла зеленава свіжість весни, коли на полях квітнуло жито і розкривались на очах м'які оксамитні троянди в чужих князівських, не татових, садках. Чорнота оповила густим мороком хлопчачову голову, темна тінь упала на одчинені двері для сонця і світу.

Минувся зір. Обезочилась голова.

І як це сталося?

Звичайний день гарячого літнього сонця стояв трохи похилений на захід, бо ішла хвилиною кроком уже третя година.

10-літній Володька працював тоді на миловарному кустарному заводі, що належав якомусь багатому промисловцеві.

Стомлений хлопець все частіше й частіше схилявся над своєю працею. Шум і клокотання великих конусних казанів, де варилися тваринницькі жири і покильки масел, впливали на нього. Цупкий сон намастлював очі, стуляв вії і кидав хлопця в обійми сонного спокою, дуже небезпечного в роботі над кислотами і різними хемічними спеціями.

Володька мав дрібну роботу — підносив майстрам і робітникам бутелі й банки з спеціями, виконував інші доручення. Іноді

доглядав за варкою, стежив за вогнем і кликав кочегарів, коли спадав вогонь.

Сьогодні він носив бутелі із натровими луками і калійними. Рано вставши, він до півдня чимало стомився і уже не так бадьоро ходив темним приміщенням заводу, де пахло чим завгодно — од мильних пахощів розкладених лугами і кислотами трупів тварин до густих їдких пахощів, що встався в старі гнилуваті мури з потьоків брудної уже використаної води.

— Неси ще з кладовки бутель — з гідратом калі!..

Володька приніс і подав велику бутель, наповнену розчином їдкого калія, де бовталась сколисаними кругляками таємничо-хижа люта рідина. З нею йому радили стерегтися. Не дай боже, сувути руку чи палець в отруйний розчин. Він слухав старших, але звикши до небезпеки, сміливо поводився з бутелями, скляними банками, колбами. Тепер він без будь-якого остраху дивився крізь товсте скло на зеленуватобілу рідину, що гойдалась в середині. Іноді він націляв око в саму шейку бутелів, нюхаючи пахощі їдкого натру та калі, що густими спіральками газували в них.

Сьогодні він пам'ятав про небезпеку і не одкривав сам корки. Це зробив майстер, який стояв на сходинках конусних казанів. Розкубрюючи бутель, він несподівано ударив скляним боком об цеглову накладку казана.

Бутель луснула, і нижня половина с серпистим пощербленим дном упала вниз. Малий Володька байдуже стояв ввизу під сходами, наочившись в одну точку — на золоте кільце з маленьким рубіном на руці дебелого майстра-миловара.

Рідина їдкого калія — наче виплеснутий таз отрути, ударила у голову Володьки, опалила пекучим болем очі, чоло, лице, губи і шию.

Жар пожежі упав на малого робітника.

Шалений божевільний крик смертельно обпаленого звірятка одповів йому. Їдкі луги зруйнували йому все. Тепер пекло і на плечах, на грудях.

Злякані робітники кинулись до хлопця і почали здирати сорочку, просякнену рідиною отрути. Яке щастя, що на голові у малого був картузик — а то спалило б і поїло б волосся і лишило б ще страшнішим калікою.

Чорна темінь насунулась на Володьку. Охопила палючим болем тіло, і як не шарпався у боки хлопчик, біль на очах в'їдався в середину, насувався жажною руїною в саме око, глушив свідомість. Зник і осганний образ світу, що стояв іще в очах перед самою бідою: спухлі руки майстра з золотим овалом блиску на кільці з червоною зіркою рубіна, товсті ноги в добірних чоботях і розбитий край бутельної шийки, що лишалася в майстрових руках, коли вже падав униз зелений дощ смертельної отрути.

Зникло все! Сонце — завод — робітники!

Володька не чув, як поруч з ним кричали робітники, — він катався в грязюці і калюжках миловарного цеху — оглушений, спантеличений, опалений і осліплений.

Осліплений — навіки, безповоротно — раз назавжди!

Далі жити! Калікою! Сліпцем! Іти селами, довгими дорогами, полями, селами, знову довгими дорогами! Жебрачити!

Молодому десятилітньому — стати інвалідом із страшними ранами на обличчі.

Плакати вечорами і шукати задубілими руками той довгий список, що протикав простори, наповняв чарівними переливами проміння усе довколишнє...

Тривожно зводити голову на тепло сонця і лише слухом, смаком і дотиком пізнавати світ. Ловити серед темряви сліпим слухом обривки світу, що ледве просувається у вузьенькі діри вух. Натикатися руками на плиткі, кутні, круглі речі і мацати до безкраю.

Яка погана доля! Нещасний приділ!

Це значить щодня дратуватись, згадувати минулу щедрість сонця, бажати вільно користуватись і боятись зробити крок туди, де нема знайомих речей, де ніхто ще не показував, що тут і хто.

Це значить бути сліпим. Це значить наражатися на невідомі речі і відчувати страх перед невідомістю і біль за своє каліцтво. Це — знову вивчати світ, наново опановувати його і намагатися втиснути все багатство природи і людського світу в малесенькі відтулини слуху, нюху, смаку і дотику.

Де рельєф? Де глибина й ширина? Що вже казати про дальину? А світло, а фарби?

Нема й нема! Нічого нема!

Тепер малий хлопець бачив лише чорну безодню. І життя заключило мале звірятко в один з найжахливіших вічних таборів полонених.

Але до всього звикають.

Звичка до сліпоты народила нове бажання жити, боротися до кінця і все таки не покидати бойовища. Горе притупилося, і Володя ніколи не бажав переступити межу свого почуття і оперувати змарнілими поняттями, зблідлими од горя й безпам'яті — поняттями: світло, фарби й кольори.

У Іванова зміцніли м'ясні рук і тіла. Він мусив твердо триматися за те, що лишилося йому в користування од природи. Сили діалектично переключилися на нову сферу. Молода юнацька сила, що поповнювалася щодня і більшала з кожним тижнем, шукала виходу — і головне робила Володьку певнішим а тім вузьеньким перешийку, що з'єднував його минуле з майбутнім.

Потім — його перестала цікавити природа, як мати-красуня, що не могла більше з'являтися своєму синові і являти розкіш своїх багатств.

Вся цікавість сконцентрувалась навколо людей, бо з ними він міг розмовляти, вони давали раду, іноді глузували з нього. Все оточення складалося з людей, і з цього походила цікавість до них.

Хвилі уваги, що раніше плескалися в блакить, хмари, сонце, ліси, сади, села, ріки, — одхлинули геть, і широке море його життя зробилося невеликим озером. І це було його невеликим щастям.

День сліпого починався людьми, і кінчався ними. Випадковий мінор церковних дзвонів, що линув у свята над містечком, й інші звуки, якими кишить повітря не творили основних переживань сліпого юнака. Правда, ці звуки, їхні тембри, діапазон, добре служили ї, не стаючи самоціллю, лише допомагали зв'язувати роз'єднані вражіння смаку, дотику, нюху, як раніше це робив зір.

Слух став зв'язковим в його життєвій практиці. І добре, що слух не зробив Іванова, хлопця музикального, композитором, скрипачем. Іванов Володимир став знавцем людей і їхніх справ. Завдяки своєму слуху він найбільше набрався вражінь, і знання від своїх товаришів. Слово — могутнє знаряддя людських зв'язків заволоділо Володькою, притягло до свого родовища — людського колективу і включило в загальний плин сучасного життя. Найбільше понять дала не природа, а людське сточення. Слова, а не тисячі хаотичних, стихійних звуків, відкрили в ньому найбільше джерело, звідки широким потоком полилася живуща сила активних бажань.

Не звуки вабили хлопця, а людська мова, що так багато пояснювала: багатьом речам учила. Завдяки цьому він захопився політикою і сліпоту — біологічну категорію він почав сприймати, як соціальну.

Це сталося завдяки Ліпатовій, що працювала на тому ж миловарному заводі.

Одужавши Іванов повернув туди і вже працював у склені, де він мав з іншими запаковувати ящики з милом. Він хутко звик до механічних рухів і, простягнувши руку праворуч, знаходив порожній ящик, другу руку ліворуч — купу кусків мила.

Володька мусив працювати. Батько не міг утримувати сліпого хлопця і разом з тим не хотів віддавати до спеціальних притулків, де сліпі вивчали ремесла, плели кошики, столярничали, шили, вирізьбляли, де вони одривалися од життя й утворювали своєрідну касту. І він працював...

На п'ятий рік каліцької праці — 1915 року миловарний завод приєднався до широкого страйку залізничників, пекарів і дрібних підприємств маленького міста.

Іванову тоді ішов шістнадцятий рік.

Він досить ясно усвідомив своє становище на заводі і мав проти хазяїна чимало люті. Його дурили! Обраховували! Глузували над ним, коли він вимагав збільшення платні. В касі — іноді йому недодавали зароблених грошей, і товариші, що отримували разом з ним платню, кричали у вікно:

— Чому сліпому не додали трьох карбованців?

Тут Володя був безпорадний. Він не навчився ще відрізняти паперові гроші — де один карбованець, де п'ять, де десять.

Ліпатова — робітниця заводу — 22-23 років — досить часто викривала махінації — касира. Вона часто рятувала сліпого од обраховань. Той був вдячний за це і поважав її.

Одного дня Володька Іванов сидів у вогкому смердючому льосі і запаковував черговий ящик, коли повітря загуло різкими кличними ревами гудків.

Товариші по праці, кілька паківників, моментально вискочили на двір, а Іванов мусив слухати оксамитні реви далеких і близьких заводиків і фабричок, що з'єднані підземними шанцями пролетарської партії, виступили із спільним страйком.

Тонкий голос гудка (це був макаронний завод) лунав несерйозно, хлоп'яче-грайливо. Густіший і дальший за цей, завивав гудочок сірникової фабрики, що містилася в трьох одноповерхових будинках. Найдальше й найповажніше гув довгий гітаристий гуд залізничного депа. Паровози приєдналися до нього, і з боку залізниці ішла організована навала густих звуків.

Гудок миловарного (здавалося Іванову, він звучав ч. чорному просторі неба — без підпори), вплився в тривожну серенаду провінціального страйку.

Юнака пересмикнуло. Твердий вузол насуплених брів і чола застиг на обличчі, а вухо напорошено сприймало тупіт ніг по сходах, крики людей, рұхи невідомих мас в просторі, що шумно копірсалися і стикалися поміж себе.

— Куди ви? Куди? — загукав він на своїх товаришів, знявши безоку, малинову-червону голову у бік долітних звуків.

Але товариші нічого не відповіли, і лише старий наглядяч, що був перед початком гудків у льосі, гукнув сердито:

— Мовчи, сліпа кочерго! Не твоя справа. Сиди й слухай, щоб ніхто не прийшов із чужих. А то вас покинь, так ви красти-мете повними торбами хазяйське мило.

Наглядяч незабаром вийшов, і спантеличений несподіваним гамором, криками, гудками Володька залишився сам — в єдиному сусідстві з пацюками.

Його покинули.

В хвилину невідомих подій болоче стислося серце сліпого хлопчика. Своім розумом, що досі завжди яскраво реагував на добро і зло серед людей, він зрозумів, що тут справа ходить не про зло проти окремих робітників, його товаришів, а про

зло, чинене усім трудящим. Ще й раніше він чув слово страйк. Чув, як його проголошували на заводі, знав, що воно викликає пожежну полохливість, яка може охоплювати тисячі народу.

— Іти в місто!

— Негайно!

— До будинку губернатора! — чулися крики.

На дворі починався мітинг. І враз замовкло, щоб тим гучнішою зливою радості залунати в заводському дворіщі. Там виступав представник запільного міському більшовиків.

Володя не міг стримати цікавості і уже подався по сходах, як двері льоху відкрилися і впустили невідому особу. Володя ускочив назад у льох і, стримано дихаючи, прислухався до чітких хуленьких кроків, що не по-чоловічому стукали по камінню.

— Хто там? — крикнув Іванов угору.

І по сильному альту, що він ішов з грудей, пізнав Ліпатову, голос якої чув не раз у себе за спиною в дні отримання платні.

— Володька, ти сам? Може ще хто з тобою?

Ліпатова говорила хутко, тривожно. Серце їй билосся, голос зривався, і мимохіть її напружена тривога передавалася молодому юнцеві.

Вона тільки но обійшла цехи, запрошуючи робітників йти на демонстрацію протесту. Тепер на черзі був льох із склепом. Вона не гадала, що товариші самі побіжать на вулицю, і тому, побачивши похилу постать самотнього сліпого, спершу подумала, що Володька навмисне лишається — тут. Воїться?

І разом з тим майнула сміла думка, — чи не можна залучити до революційних лав цього сліпця. Жіноча жалість приємно вколола серце. Незвичне візита нової думки настроїла її на інший лад, і Ліпатова уже з кращим настроєм переступила нижній поріг задущливого склепу.

Сліпий тупо повернув обпалену червономалинову голову до неї, і на зморщених струпах обличчя, що вульканисто подірявили шкіру, світилась розжевроною смужкою губ тепла чекальна посмішка.

— Чого ти не йдеш у місто? Там усі! Там мітинг!

— А що таке мітинг? І хто мене поведе у місто? Я не знаю куди і нащо.

— Дурненький! Підеш зі мною! Я збираю усіх! Мітинг — то збори робітників — і зрівнявшись з сліпим, що чекально стояв посеред льоху, ще розгублений, вона поклала руки йому на плечі і спитала:

— Хочеш бути нам — зрячим справжнім братом?

Запит викликав сумління. Як йому сліпому стати зрячим, коли він уже ніколи не побачить краси світу? Може Віра думає про інше. Тоді Володька з охотою схвалить її пораду і всі сили прикладе, щоб стати дійсним братом.

— Я не розумію! — з радісною тривогою одповів юнак, шукаючи нових дверей в залптому будинку, де він знав тільки одні двері.

Молода жінка заговорила тепло і сердешно про те, що людина має не лише зір, слух, дотик тощо, а й розум, який опанує все разом: який одкриває значно ширший світ за реально-дотиковий. Ширість Ліпатової відповідно вплинула на Володьку, і нове одкрилося йому. Він затримав Віру на кілька хвилин. Вона погодилася на це, бо її доручення уже було виконане, і всі робітники й робітниці повиходили з цехів.

— Бачиш, хлопче. Можна бути фізично і бути сліпим ідейно. Ти знаєш, що таке ідея? Чув це слово? Так от розум — далі сягає ніж око. Не п'ять, не десять і не сто верст ми охоплюємо розумом, а безмежний простір. Розумієш? Він кличе нас до нового життя.

Ми — зараз в боротьбі за це життя. За соціалізм! Чув таке слово?

— Не чув. — спантеличено одказав юнак.

Власно кажучи, Віра мала уже втекти на мітинг, але не хотіла своєю нетактовною втечею образити юнака. Вона коротко розповіла, що й по інших країнах робітник страждає, як і тут, що „хазяї калічать народ по чом зря“.

— Виходить у світі — найбільше ідейних калік?

Я для вас не каліка?.

Мигом великої несподіванки взялося обличчя сліпця. Чи не вперше за своє життя він чув такий братський голос, сердешний і простий. Чи не першина йому знати, що його, спеченого їдким калієм, не вважають за каліку. Це ж нова Америка! Виходить, йому одкрито двері в усі боки. Це значно більше ніж мати зір і знати, що таке колір, фарби.

— Як? Я можу бути не калікою? — і сльоза невір'я скотилася з обпалених вій. Він уже звикся до того, що батько проклинав сучасний хазяйський устрій з соціальним і фізичним каліченням, звик вважати себе за напівзагиблого, якому однаково не буде щастя тут на землі — чорній темній планеті із злими егоїстами, зрячими людьми, що механічно вважають сліпих за надзвичайних калік, яким можна лише співчувати.

Біль блискавичного відкриття пронизав мозок. Аж скривився зрадлий Володимир од почуття фізичної радості. Але надто довго він сидів непероршно у клітці, і інерція сліпого минулого приковувала до землі. Тяжко було зводити руки, ноги, рушати новим напрямком.

Невір'я все ще лежало камінною плитою на обличчі Іванова, і Ліпатова мусила кілька разів повторити:

— Так, ти — не каліка! Ти можеш стати свідомим громадянином. Справа не в зорі, а в розумі і в тому, що можна зробити з нього!

Тут Ліпатова виявила найкращу сутність своєї вдачі! Всілякі вражіння од оточення для неї були тільки матеріалом, над яким оперував міцний дівочий розум, що не хотів потрапляти в полон фактів та відмовлятися від прекрасних реальних ідей і мрій, з допомогою яких можна буде перебудувати світ.

Це була пролетарська ідейність в найкращому розумінні.

А Володька досі знав світ і хотів далі пізнавати світ в залежності од того, скільки різних спецій звуку, смаку, дотику і нюху постачало йому оточення. Він зовсім забув про існування світу значно ширшого за егоцентричне існування одної особи з короткозорим міщанським розумом. Йому нагадали про ідеї, що міцно з'єднані з людською мовою, що відіграла в інтелектуальному житті хлопця значну роль.

— Як же взнати, що я не каліка? Що я брат вам усім? — запитав захоплено молодий паківник.

— Бути з нами! Працювати! Освічуватись! Допомогати революційній боротьбі — ховати метелики, дурити архангелів і чорносотенців.

— Але я ж не здатний! Мене легко піймають. Я — сліпий! Мене ніхто ще не учив.

— Навчимо! От краще ходімо на збори, на демонстрацію.

— А що таке демон — страція? Це має стосунок до сатани?

Одне слово, Іванов квітував новими ростками свого буття. На малиновочервоному обличчі — грали різні почуття — од напористого щастя, до апоплексичних приборів зневіри й боязні, що його чекає нове глузування. На ньому чергово одбивались то безмежна радість, то хвилююча тривога і сумне чекання нової поразки.

— Я не піду! Я боюсь! Я не знаю! — захльобувався він і справді не знав, чи виходити йому на дворисьце, чи пережити свої найкращі почуття в кутку на самоті, так само, як досі він робив, привчений товаришами і псевдодрузями ховати найліпші прояви переживань.

Голос Ліпатової звучав тепло і викликав глибоке довір'я.

Молода робітниця постояла з ним, поклала ще раз руки на плечі і раптом пострибала нагору — назад.

— Ну бувай, наш новий зрачий.

Сліпий не знаходив місця в льоху. Він мусив вийти на дворисьце і підставити тіло сонцю і вітру, щоб вони разом висушили слези радості і зневіри.

А двір гудів. Чувся гулкий тупіт багатьох ніг по ближньому бруку. Лунали в повітрі бучні гасла політичного страйку. Над містом бриліли довгими скриками гудки і лише гудки. Промовці кидали по кілька слів в натовп, виходячи на невидиму Володьці трибуну і знову ховались в шумних розгойданих масах.

Іванов стояв біля склепу — на дворі і тільки краєм голови відчував, що ззаду падають соняшні проміння і гріють.

— В місто!
— Геть самодержавство!
— Хай живе соціална революція!
— Хай живе переможний пролетаріят! — чув він викрики Ліпатової і, тоді з його вуст зірвався щирий крик:
— Віро! Поведи мене! Я з тобою!

Та на той час промовець од запільного комітету більшовиків узяв слово, і ударна промовиста мова залунала на заводському дворіщі. Ліпатова не повернулася. Не прийшла, — не прислала нікого взяти його під руку і повести до міста разом з усіма на демонстрацію, що не має стосунків з демоном.

Іванов не образився. Він ще й досі переживав свою найбільшу радість і, як Колумб, блукав відкритою країною ідей.

Він стояв би довго. Він навіть не помітив би, як товариші густою лавою вилились в заводську браму, коли б за муром на вулиці не покотились дрібним дзвяком кінських підків невідомі загони. Рипіли намазаними петлями широкі ворота. На з'юрмлені маси, що виповзали сипучим врожаєм страйку, наскочили чорні архангели.

Збились з ритму бадьорі кроки, цокнули шпори жандармського офіцера, і наступної миті свиснули сперше по пітних боках коней, а потім по головах і спинах гарячі нагаї. Зашуміло! Загерготало!

Покрики!

Лайка! Стогін, іржання, плач і прокляття!

Цокання підків роздрібнилося і разом з тим пом'якшало, наче передні копита почали врізуватися в людське мясо. І за командою невідомого лютого чоловіка чавкнули сухими пострілами кілька звірячих істот.

Іванов змертвів од переляку. Раптовість нападу, стрілянина і катування ув'язнили думку в полон смертельного жаху, що уже вдруге напав на свою жертву. Воложистий цок підків, заглушений обурливими зойками страйкарів, зник геть з голови, тільки по пострілі перетнули кривавими смугами волохате розгорнене полотно юрби.

— Що це? Хто робить? З якою метою? Над головою дзигнула кулька і одскочила од вогнетривалих цеглин льоху.

Переляканий до кінця своїх нігтів, Іванов плижком стрибнув у льох і затупотів по сходах, боячись, що втікачі, які кинулися слідком за ним туди ж, зіб'ють з ніг і затопчуть.

— Архангели стріляють!

— Товариші! Вони...

Вигуки наздогнали Володьку і навіть стали впорovenь, коли частина робітників забігла у льох. Всклепі зробилося враз галасно і тісно.

Іванов спотикався об ящики, шукаючи найзатишнішого кутка. І на одному із спотикань його підхопила Віра Ліпатова. Переляк

і їй стискував горлянку, примушував майже шепотіти, вона трохи трусилась.

— Володько, — спазматично промовила вона. — У мене і в хлопців є кілька тисяч метеликів — запакуй їх у ящик до завтра.

Вона зашелестіла папером і передала йому до рук товсту пачку маленьких метеликів. Іванов з охотою погодився і, стримавши молоток з цвяховою коробкою, почав накладати мило, вмістивши поміж ним передані метелики.

— Так, так! — приказувала Віра, сама узявшись допомогати йому. — Ти — сліпий, не тебе підозри нікаторої!

Удари молотків зачастили по головках цвяхів (забивав не Іванов — він не умів робити цього). То втікачі — робітники інших цехів, ухопилися за роботу і почали удавати, що вони — найзавязатіші паківники на випадок, коли б жандарі заскочили у льох.

Серце Іванова тремтіло. Він уже встиг запакувати кілька ящиків, а з надвору уже ніхто не біг, ніхто не приходив, навіть самі пикаті архангели й вусаті серафіми з дзвінками шаблями і товстими нагаями.

Лише чулося, як на дворіщі шла різня. Гупали вередливо постріли. Зойкали крики. І не зважаючи, що стукіт придуманої роботи вбивав гамором горішні звуки, тут було чутно окремі лайки і прокляття:

— Вас учать на революцію?

— Провчи його нагаєм!

І далі на робочу свитинку подав глухий удар. Жертва мертва від удару, крутилася в образливому болю під ногами грубих людей, з горячими канчуками — нагаями.

Нарешті дворище, спустошене жахливим наскоком жанлармського загону, викликало у ротмістра бажання оглянути кутки заводу.

На його думку лише половина робітників могла втекти через заводську браму та перелізти мур. Зрозуміло, що ротмістр з'явився за кілька хвилин і в люсі, підозріло наочившись на стривожених робotarів, що лупали з усіх сил по бідолашніх ящиках, іноді розбиваючи дошки на двое.

— Де поділися метелики? — гаркнув на робітників ротмістр, гадаючи, що перед ним стовбичить власний загін.

Іванов здригнувся од несподіваного і різкого неприємного звуку голосу. Він ледве звів свою понівечену голову і знову взявся накладати куски мила. Це здригання кинулось у вічі ротмістру, і він суворо підійшов до Іванова.

— Ти кому це моргаєш? Може перемовляєшся? Мабудь ти, сліпе порося, брав участь у хованні.

Іванов лише чув жандармів голос і уявив по грубих зривах на глухий контрабас — постать надзвичайно жорстокого і немилосердного вояки — доброго п'яничуги. А між іншим, перед наско-

ком жандарів один робітник передав Ліпатовій ще одну пачку метеликів. Кроки уже греміли на сходах, і Ліпатова сунула пачку за пазуху Володьці.

Ротмистр наблизився до Іванова і ткнув ногою у ящик.

— Розпакувай. Там мусять бути метелики.

— Там їх нема! — впевнено озвався хлопець.

Ротмистр наказав одному з жандарів опорожнити ящик. В ньому окрім кусків мила нічого не було. Хвилюючись, Іванов стояв і нешорошено вслухувався у тріщання дощок, різкий звук видьоргування цвяхів і вогкий тупіт ніг.

— Кажі, хто тут ховав метелики?

На дурний запит почулась дивна відповідь:

— Я нічого і нікого не бачив. Метелики мені не потрібні, я їх ніколи не читав і не читаю.

Цим хлопець врятував свою пачку за пазухою. Жаден з архангелів не поцікавився обшукати Іванова. Він же — сліпий.

Обшук минув щасливо, і незабаром гуркіт кованих чобіт заповнив сходи льоху. Ліпатова і розігнані демонстранти постояли і разом кинулись ґратувати сліпого паківника. А він, переляканий спершу раптовою тишею чекання, не міг зрозуміти, чого так радіють його друзі.

— Товариші! Ідея! — скрикнула Віра, — ми можемо чудово скористати сліпотою Володьки. Здається серед своїх я можу сказати це.

— Яким чином? Кажі.

— Він розноситиме метелики по заводах, а то й по селах, коли справа йде про справжню революцію.

Вигук ухвали одностайно покрив її слова, Іванов червонів, трохи не розумів, як він служитиме революції і соромливо витягав з-за пазухи пачку метеликів.

Сталося. Він прекрасно зарекомендував себе на практичній запальній роботі. Вже п'ять років минуло відтоді, а скільки метеликів, запальних газет роздав він серед робітників і селян, Суворі 1916 і 1917 роки, коли Іванову здавалося, що він уже ніколи не знатиме запілля і важкої сумки сліпого жебрака з газетами і практичними вказівками — обіжниками й листами. 1918 — коли полотняна торба знову обважила плечі молодого жебрака, який заради більшого успіху начепив вуси і бороду, щоб бути справжнім дідусем-сліпцем, який осліп іще за часів царя Гороха. Скільки корисного зробив для партії більшовиків колишній паківник мила! А скільки жандарів, вартових, офіцерів, кадетів, гайдамаків і німчур обдурив тихий хлопець, за часи своїх рейдів. А вони давали йому велику користь. Він часто зупинявся в полі і, спинивши свого маленького поводири-хлопчика — сироту, якого партія підбрала 1917 року на вулиці, питає його, чи не видно будь-кого навколо.

— Ні, нікого. Тільки десь за версту селяни орють землю.

— Ну, тоді виймай книжку, що дала Ліпатова. Ми прочитаємо.

І сирота, який умів читати, але багато чого не розумів, читав про те, як збудовано соціальний світ, яким чином тримається у тимчасовій смертельній рівновазі експлуатація людини людиною.

Володимир набрався освіти під щебетання і трелі жайворонка, під шелести й шолохи колосків жита.

Чимало було вражіннь од таких степових мандрівок. А за п'ять років таких рейдів в нього набралось чимало політичних і загальноосвітніх знань,

1919 — особливо означився на його розумовому і слуховому розвитку — він почув багато нових слів і звуків. Він чув гарматну канонаду на полях. Громадянська війна все ширше й ширше розгортала свої технічні засоби. Від звичайних пострілів гвинтівок в 1917 до кулеметних боїв — 1918, громадянська 1919 перейшла до артилерії і навіть авіації. Чув він тихе мірне стрекотання пропелерів, і дивно ішла хвиля радості по обличчю.

Задержавши голову до хмар, він питав проводиря:

— Який він? А чи високо?

— Маленький, як голуб. А висота мабуть п'ять верстов.

— Не те питаю. Який, вія — чи червоний, чи денікінський, що на крилах намальовано?

— Манюсінкі червоні зірки.

На серці обох „жебраків“ легшало, і вони мирно складали книжки, закладали знову хлібом і мандрували у денікінський тил. Над головами незримо гув білястий жук, і пропелерне фурчання сунуло на південь, обганяючи сліпців. Тим часом Іванов бився над розв'язанням питання — який є аероплян — чи великий, чи малий — і де кінчається височінь польоту.

Так тижнили тижні, деннили дні, і непомітно промайнуло літо. Надійшла найцікавіша для сліпого революціонера осінь 1919 року.

Робота потяжчала. В тилу у білих і Махна обставини так ускладнилися, що одного разу, коли їх пристрашили, сирота-поводир утік, тільки не їх випустили з розвідки. Ледве-ледве Іванов дотягся додому — на партійну базу в Харків. Проте партійна організація не лишала його поза увагою і, знаючи, як тяжко працювати йому в запіллі, особливо в зимні дні (всі жebraки на зиму ховалися в свої лігва), дала йому в поради й поводити саму Ліпатову, що викликала бути йому „дружиною“.

— Ти ж старіша за нього років на вісім — казали в Ревкомі.

— Зате я його люблю. Я причепурюся старою і буду молодша років на десять. Йому ж уже „п'ятдесят“.

Частина делегації на декадник української пролетарської культури в Закавказзі. (Зліва направо) 1) Гандельман (представник ВУРПС), 2) Петро Панч, 3) Грудина (Т-во культв'язку з закордоном), 4) М. Куліш, 5) А. Бенькович (Заввідділом мистецтв НКО УСРР), 6) П. Аніканов (Зав. буд. літер. ім. В. Блакитного, 7) Т. Полоцький (Заст. НКО УСРР), 8) Забельський (представник ВРНГ УСРР).

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

Обидва причепурювались, гримувались у вірного перукаря. І одного жовтневого дня вирушили з Харкова, сівши на товарний потяг, що ішов на Курськ. Їм треба було перейти фронт, дістатися більшовицької землі, передати до штабу відомості про тил і напакувати в торби останні номери „Правди“ і запільної літератури.

В одних вагонах було повно солдатів, в інших і військової амуніції. Вірі і Володимирові доводилось лізти на дах разом з іншими підозрілими громадянами, серед яких половина була мішочників, навантажених борошном, гасом, салом і різним крамом од сукон до звичайної бязі і коленкору.

Все це мало призначення задовольняти потреби прифронтової людности, що давало величезний прибуток спекулянтам-перекупникам.

Цікаво згадати Іванову ті часи. Скільки сил він витрачав, наприклад, повзучи за Вірою на дах товарного вагона. Він досі не знав, що таке залізниця. Одна справа здалека бачити її в дитинстві, а друга — стояти перед невідомим величезом на колесах, що стоїть невідомо якою частиною перед тобою.

Цікавий день! Під вигуки нахабних мішочників, що атакують кожний метр вільного місця і під погрози місцевої залізничної охорони, що зганяє з дахів — Віра вхопила його руку і торкнувшись нею в стіну вагона, застережливо сказала:

— Дивись, не потрап під колеса. Вони доходять до грудей. Ось стіна — удвічі вища за них.

Лізь за мною — на буфера...

Болюче стислося серце сліпця. Він був готовий проклинати усяку техніку. І щасливими здалися ті хвилини, коли він на своїх двох крокував степом і безконечними просторами. Там — повна безпека, там — рівний шлях. Застереження Ліпатової гостро врізалось у свідомість.

Оце є буфер? Який же він високий! І скільки порожнечі навкруги нього. Куди ставити далі ногу? Тут-же дві стіни — широке провалля від даху до самих рейок. Там безока смерть з залізними щелепами — рейки й колеса.

Страшенно розгублений і ледве розуміючи від хвилювання поради своєї подруги, Іванов напوماцки тикав ногою в буферну тарілку вагона. По округлості нога сповзала вниз. Цього страшенно він боявся. Йому надзвичайно хотілося ще перед мандрівкою обмацати вагон, досконало вивчити його на землі, коли він нерухомий. Але обмацати вагон — це складна штука. За революційних обставин, будь ласка, знайомся з ним в процесі роботи.

Ризикуй, лізь на смерть, але виконуй доручення партійної організації!

Ліпатова невідомо як (цього Володимир не бачив) опинилася уже на даху і покрикуючи на свого „чоловіка“:

— Старий чорт! Сліпий пес! — простягала руку допомоги. Іванов буквально висів над рейковою безоднею. А вагони хиталися від поштовхів паровоза, і рівновагу на округлій тарілці буфера можна було враз загубити. Сліпий вибивався із сил не стільки від ваги проклятої торби — (півпуда книжок і тильних сповіщень та з півпуда хлібних кусків, зібраних по селах) скільки од усвідомлення невідомих обставин.

— Ну й морока мені з тобою! І де я тебе такого каліцюгу вишукала? Одружилася здуру — наче кращого не було в нашому селі! — лаялась дружина сліпця.

— Лізь, лізь, старче убогий! — підштовхували знизу громадяни з повними лантухами і кошиками, ласково б'ючи в зад кулаками.

— Це поїзд ув Єрусалим? — наївно питала Віра у дашан, вже всадивши на даху свою „стару довбню, недопіку, сліпу мацапуру“.

— В Єрусалим, лише який — червоний чи білий? — єхидно відповідав один із підозрілих громадян.

— Нам туди, де Юсуа в гроб положили, — продовжувала в тон хитра баба — років „50-ти“.

— У Москві Юсуа більшовики теж у гроб господень загнали, ще й дзвіницею Івана Великого прикрили, щоб значить не возстачав з гроба до прийшествія соціалізму.

Віра бундючилась і люто дивилася на єхидного громадянина:

— Ми не в Московський Єрусалим, а в той справжній християнський. Нам сказали, що спершу треба взяти у турецького коньсула паспорт на проїзд.

— Ну їдьте. Вам дадуть паспорт! Їдьте!

Іванов мовчав і не втручався в розмову, що до певної міри сигналізувала небезпеку і можливий провал. Він обережно почесав собі сивого парика, показуючи, що йому чешеться там, де справді не чесалося, поправив бороду і сишло проговорив:

— Ну, слава тобі, царице небесна. Скоро значить поїдемо.

Іванов і Ліпатова удавали із себе надзвичайно забитих релігійних людей, і варто було будь-кому прикрикнути на них і попросити відсунутись, як вони сунулись, бгалися на край і намагалися якнайменше турбувати випадкових подорожніх дашан.

Іванов прислухувався до спірок і розмов, і знову слово уводило його в сферу нових людських стосунків. Не гуркіт вагонних коліс, не чмихання паровоз-неврастеніка й ревматика, не подихи вітру досить холодного і вогкого були тут цікаві на даху, а саме безнастанні розмови і спірки. Знову слово слухало сліпого — своїм соціальним змістом.

Тричі дощило, двічі сушило сонцем, а втретє — нічним вітром. Обох жєбраків пройняла лихоманка. А підозрілий громадянин ласкаво припитувався, примовлявся до них і охоче носив їм окріп в іржавому, як руда глина, чайничку.

Наблизилась фронтова смуга. Вона з'явилася значно раніше, ніж це гадали по газетах. Більшовики наступали, і лінія фронту загнулася вглиб.

Іванов почув тривожні нотки в розмовах. Це було на другий день мандрівки. Знову невідомість постала перед юнаком, що покищо уміло грав ролю старого діда. Страх невідомого, як найголовніше почуття сліпого, виявлявся і в тихому здриганні колін, і в неприємних спазмах горлянки, і в почашеному пульсі. Він знову проклинав залізницю і згадував щасливі часи піших мандрівок. Будь Ліпатова одна, він завдав би їй такої прочуханки, що вона уже ніколи б не потягла його на залізницю.

Два дні тривали довгі страдницькі тортури. Вони вимучили і знеслили. Другу ніч він збирався стрінути (яке прокляття!) на бісовім даху.

Надвечір сонце перестало гріти щоки Володимира, і повів холодний вітер.

Іванов тихо дрімав, досипаючи свою денну ніч (йому однаково було коли спати), щоб не спати і не виключати слуху з уваги, коли Ліпатова вночі саме ляже і мовчки доручить охороняти від прорізів у торбі (харцизяки різали торби навіть у жебраків, бо хліб мав найбільшу вартість). Там містились запальні брошурки й метелики, які треба підкинути солдатам на світанку у вагоні, коли народ найдужче спить. Підкидати можна було на ходу у маленькі товарові вікна, що з обох боків засувних дверей тулилися під самий дах. За умовою це слід було зробити сьогодні вночі.

Але на черговій зупинці (великий вузол) на дахах з'явилася літуча варта контррозвідки і почала перевіряти документи, лантухи й корзини. Спереду залунали крики, протести, почулись благання, вмовлення. Варта брала „чайові й білетні“ за провіз краму, тим паче, що квитка мав не кожний, а коли і мав, то за дуже незначну ціну.

Тим часом поїзд рушив, і всіх, кого застав обшук, musiли лишитися на місцях.

Летючий загін контррозвідки нарешті опинився на даху вагона, де їхали жебраки. Віра умовно ткнула Володимира у бік і прошепотіла:

— Не проюсуйсь... Хай нам допоможе царица небесна! — закінчила вона голосно, розраховуючи на офіцера, що вже наближався до них:

— Куд едешь, бабка?

— За турецьким пашпортом у Москву, а потім і в Єрусалим ко гробу господню.

— А ти, дед?

— Так само — хочу богатити Юсуса, щоб повернув зреніє. Утратив на старості своїх літніх років, — сиплувато одказав молодий гримований дід.

— А чому пешком не пошли в Москву? Ведь железная дорога не для нищих, а для богатых и господ дворян.

— Як поклонимося гробу, так уже будемо прямо чистими дворянами Юсуса-Христа, — озвався сивий дід.

— А ну ка розворачивай торби!

Віра відкрила йому свою, й офіцер натрапив оком на посохлі куски хліба. Здавалося, там нічого не було.

— Нет, нет! Всю показывай!

— Так ви, ваше дворянське благородіє, сами бачите, що тут хліб. Один хліб!

— Вредно старцам божим ездить. Надо ходить! Сколько хлеба напросили бы за всю дорогу от Харькова. Пуда три. А то этот проедаете! — доброзичливо пожартував офіцер, Трубецкой, граючи свіжим тенорком своєї юности і врізуючись ним в слухову пам'ять Володимира.

Гримований дід звичайно не знав, що перед ним стоїть князь, з яким пощастить потім стрінутись на Дніпрельстані, і спокійно показував місткість своєї добре потертої торби. Він не міг же питати, яка авантурницька думка спливла тому в голові, що примусила княжени лазити по вагонах фронтової смуги.

Трубецкой не мав жодної підозри на жебраків, коли підозрілий громадянин кинув, наче звичайний жарт:

— Ви спитайте, чого вони їдуть у червоний Єрусалим, бо наш білий їх не цікавить?

Затремтів стриманою люттю тенорок молодого князя, і Трубецкой копнув носком свого прекрасного чобота в саму середину хлібної місткості.

— Що ви робите, ваше дворянське благородіє — одчайдушно закричала сива бабка.

Трубецкой мовчки показав пальцем на торбу, і наступну мить хлібні корки посипались на залізні скати даху. Іванов захвилювався і першої хвилини схопився за дорогу годувальницю-торбу. Він розумів, що одкриття червоного Єрусалима в торбі може закінчитися для нього і його „старої дружини“ смертною карою.

Він здогадався, що робити, і раптом так сіпнув, що його власна торба вирвалася із рук солдата і посунулась по скату вагона. Сліпий почув спокійний шурхіт і злякано закричав:

— Ой, моя торба впаде!

Він протяг руку вперед. Схопився, посунувся слідом і мабуть стрибнув би слідом за торбою, коли б Віра не затримала його.

Офіцер не зрозумів, що перед ним розіграли сцену добре захованого трагізму.

Торба зникла і м'ягко хлюпнула у пісок. Поїзд заглушив колісним цокотінням цей звук, але для Іванова було досить того, що його рука не вхопила бідолашну торбу, і він знав галас:

— Ой загинуло моє життя! Чим я тепер прогуюсь? Ваше благородіє.

Але Трубецькой зловтішно посміхнувся і нічого не одповів йому. Перед ним уже лежала випотрошена Вірина торба, і там серед шкоронок з'явилися різні метелики й книжечки революційної чинности.

— А вот эти листовочки ви тоже везете ко гробу Господню?

Віра удала цілком байдужу до цього викриття. Вона просто й доброзичливо дивилася на купку брошурок і навіть ласкала їх, мовляв книжечки — добрі сусіди й розрада.

— Це ми купили на папір. Мій син тримає у Вознесенці лавочку, так я з дідом купила їх, щоб оселедці загортати.

Трубецькой не міг розв'язати сумніву, чи справді так було, як каже стара жебрачка, бо вона надто спокійно ставилася до конфіскації книжок і, очевидно, вони не мають для неї значіння, — невже і тут є певна таємниця.

— А ты знаешь, что это самая и есть распробольшевистская зараза!

— Що? Що? — наївно запитала Віра. Ви кажете про заразу! Та побий мене цариця небесна святим громом, як я брешу.

— Не только небесный, но и земной гром убьет тебя за содействие большевикам.

Стара жебрачка спокійно простягла руку за книжками і замислено почала розглядати обкладинки з невідомими знаками і малюнками.

— А я й не знаю, що це таке?

— Это вот самая худшая зараза. Твои мозги и душа сгниют. Вот только прочитай заголовок...

— Я читати не вмю. Не вивчила мене цьому стара власть.

Трубецькой побачив у відповіді підозрілої жебрачки приховане глузування над старою владою і наказав своїм вартовим заарештувати її. Торба з книжками перейшла до рук вартів, а Ліпатову відправили наперед поїзду разом із іншими заарештованими.

— Господи, що ж робитиму я? Пане офіцере, згляньтесь наді мною. Жінка мене водить по селах. Вона — поводити, я без неї, як тополя без листя. Нащо ви забираєте в мене останні очі?

Старий дід учинив величезний гвалт. Він протестував, став на коліна, благав, просив і клявся усіма святими од Миколи-чудотворця до Кузьми та Дем'яна, але Трубецькой був непохитний. Навпаки, гадаючи, що до цього є безперечно причетний і старий, він доповнив першого наказу. Іванова заарештували.

— Іди вперед! Стрибай через провалля на той вагон, — грубо сказали вартів і силоміць потягли до краю. Смертельний жах охопив того.

Володимир пручався, брикався.

Тоді йому пригрозили, що просто скинуть з даху вагона як „зловредного більшовика“. Іванов притих і, вже чекаючи остаточного присуду, стояв над проваллям.

Стрибати з примусу він не хотів. Він не хотів потрапити в чемні зуби контррозвідників. Він бажав донести принаймні сповіщення про провал до тих осіб, що чекали чергової пачки запального матеріалу.

— Люба Віро! Я не буду стрибати!—майже з плачем проговорив сліпий, вагаючись над краєм вагона.

— Прощай мій старий! Пам'ятай про Юсуса і йди йому на зустріч. Іди вперед!—одповіла йому заарештована жebraчка, натакаючи на інший зміст слова „Юсус“.

Сліпець не міг перестрибнути з вагона на вагон, і офіцер дозволив йому тимчасово лишитися на даху, щоб забрати його звідти, коли потяг спиниться на великій станції.

Під лінєвий гуркіт коліс допливли до Володькиних вух звуки останніх Віриних кроків.

Великий розпач охопив сліпого комуніста, коли дашани, що боялися шпигів контррозвідки, позбавили його останніх ознак співчуття. Безпорадний, як молоде теля, що не може встояти на своїх ногах і безглуздо вводить головою, сидів Володимир Іванов, прибитий до скату цвяхами глибокого одчаю.

Він думав про товаришку Лінатову, про її лиху долю і можливі тортури. Думав про те, яким би чином втекти звідси—з вагона, значно раніше од арешту на черговій зупинці. Він ризикував в разі утечі лише своїм життям, можливо новим каліцтвом (якщо стрибнути з вагона просто на землю), а в разі арешту коштовними матеріалами денікінського штабу, що їх треба було передати червоним і що були вшиті в комір брудної старої сорочки із потертими нагрудними вишивками.

Вагання хутко скінчилося: ясно, що штабні матеріали значно коштовніші, аніж життя сліпого революціонера. Штабні сповіщення мусять бути врятовані за всяку ціну...

Володя прислухався. Рівно цокотіли колеса. Важко чухкав паротяг і шипів якимись іскрами. Вітер легкий, нічим не насичений, напливав од ланів і промовляв своєю звуковою порожнечою: до станції ще далеко.

Свіжість і вогкість вітру твердили про те, що день уже скінчився, що сонце зайшло і показало зрячим землянам картину темного згасання зорі. Іванов зрозумів, що уже надійшла ніч і що в блакиті очевидно запалились мільярди зірок.

— Надходить пора удалих утеч!—подумав він з радістю про ніч, що рівняла його з іншими. Темрява робила зрячих сліпими. Шанси помітно виросли. В мороці легше сховатись од погоні і всевидючого ока контррозвідки.

Він намадав таємну реляцію од Ревкому, і Володьку зненацька охопило хоробре бажання йти лише вперед, хоч би ради цього

довелося наразитися на ворожі списи. За кілька годин його чекав безперечний арешт і тортури, що покалічать не лише тіло, а й душу. Так чому ж за кілька годин не стати зовсім вільним і за тим потурбуватися про стареньку Ліпатову?

Непереможне бажання опанувало його. Втекти! Жити далі! Чинити для революції. І головне — зараз після втечі передати червоному війську ключ од перемоги — таємні листи Ревкому про білу армію та її розташування.

І ловлячи вухом кожний півзвук, Іванов почув стриманий поквіт коліс за семафором. За півхвилини цей семафор тихо ахнув одбитою хвилею звуку і упав за спину. Тікати треба було негайно на кінець потяга. Стрибати через провалля і потім спуститися на землю, щоб не викликати підозри у своїх же сусідів.

Забувши про власні вади і пам'ятаючи лише м'язами рук відстань од вагона до вагона, Іванов обережно підвівся і пішов, щоб рапом не спіткнутись об тіла сплячих, та їхні речі.

Ось він — на краю вагона. Кахкання коліс і стривожений дзенькіт зразу стає тут чутніший і спершу збиває з панталіку хороброго сліпця.

Але згадка про кілька дивізій, що можуть загинути зовсім, якщо він не довізе реляції, бере своє.

Іванов питає дашан сусіднього вагона, чи нема на краю кого і раптом відступає назад, щоб можливо широким кроком потрапити обов'язково на залізний ґрунт вагонного даху.

Короткий здим жаху і раптова радість: нога вдало потрапила на протилежний край.

А тому, хто твердо став на нього, уже легше поставити й другу ногу.

Іванов удало перестрибнув з вагона на вагон. Цей факт здався йому надзвичайною подією в житті. Виходить, він може сміло стрібати далі — до самого кінця поїзда, поки той не зупиниться остаточно. Виходить одчайдушність — добра якість людини, і переляк та тривога — не що інше, як тимчасове явище.

На другому стрибку його вітала удача. На третьому він ледве не зачепився за залізну складку даху і лише не впав у прірву тому, що схопився за кошика якогось громадянина, що обурено накинувся на неприємного несподіваного стрибуну.

На четвертому стрибку він спинився. Він знову спіткнувся, і його опанував великий страх, що відомості про тил добровільців не потраплять до рук орловських большевиків.

Тому він припинив свої ризиковані стрибки в сліпім просторі і почав на ходу поїзда спускатися по залізних сходах довгого вагона Катеринівської залізниці, що набагато прийняли і полегшували справу переїзду на дахах.

Ці залізні сходинок й урятували його!

А на старому даху вже шукали сліпця.

ЗУСТРІЧ З ХОРОБРИМ ЧУМАКОМ

Збігло дві години.

Іванову було байдуже, що околицинний світ оточила темна ніч. Він, що жив у вічній темряві, тільки зрадів, що шанси на вдалу утечу збільшуються.

Другим помічником був добрий вітер з ланів, який служив ясним показником шляху і допомагав орієнтуватися в напрямі. Він знявся з півгодини тому, усталився і певно задув лише в один бік.

Залізничникам станції Зуївки, де зіскочив на малій ході Іванов, довелося почути ряд досить дивацьких незвичних запитань:

— Який зараз вітер?

— Здається з заходу—байдуже оповідав запитаний вилочник.

— Ви ясно скажіть звідки?

— Та з заходу. Він дме туди, де сходить Волосожар.

— А скажіть, яке тут село найближче?

— Свинець.

— Як туди потрапити?

— Вам дуже тяжко! Ви ж не бачити нічого.— І запитаний залізничник зам'явся. Йому було тяжко розповісти жебракові, як саме дістатись Свиңця. Але він зважив на прохання і розповів досить плутано:

— Ідіть просто так—ліворуч на майданчик. Там за трьома тополями іде дорога—трохи праворуч. Широкою вулицею ви й підете просто на Свинець.

Іванов отримав вказівки неясні навіть для зрячого і, задовольнившись цим, звернув ліворуч на станційний майданчик, тримаючись парканів, тинів, загорож.

Наткнувшись на ріг будинку, він кинув останнє запитання:

— А як лежить Свинець—на схід?

— Середнє між сходом і північчю.

Цього було досить. Тепер йому вітер був за поводи́ря і міг частково заступити Ліпатову.

Іванов твердо вирушив у героїчний сліпий перехід, гадаючи, що тепер він дійде лінії фронту власними силами, тим паче, що до смуги боїв залишилося сорок—п'ятдесят кілометрів. Поїзд однаково далі наступної станції не йшов. Виходить, не варто лишатися на станції і ризикувати потрапити в зуби Трубецькому.

Він ішов не поспішаючи, викидаючи вперед свій ціпок, що надзвичайно допоміг йому на вагонних дахах. Ціпок, як сторож, намацував дорогу, попереджав про ямки, канави і знову вирівнював його путь. Тривожно билосся серце. Частими висадами кривавого жаху хвилювався пульс, що став нерівний, непевний. Постає поїно хиталася з кожним кроком вперед, немов по боках лежали смертельні безодні, що могли проковтнути героїчного сліпця.

Але в думках горіла ясна надія. Єдину путь прокладала вона Володимирові серед невідомих місцин.

Одне по-справжньому турбувало його. Як натрапити на три тополі, що мусять скерувати йому шлях? Не можна ж обминати першого маяка,—це значило б, що всі взаємно зв'язані ланцюжки розпались би, і він загубився в пустельних просторах власної темряви.

Та щастя не зрадило. Вітер — добрий прохолодний вітерець — сам дав знати, де стоять самотні тополі. Нашорошеним слухом він піймав далекий шум, що не лежав на одній площині з майданчиком, а що скісно спускався, як на сніжних полозках, з височини. Він вирізнявся серед інших шумів, які йшли знизу — з самої землі. Це не був шелест осіннього листа низько-деревних садів, що спадало і спадало на землю від соняшної втечі на південь. Це не був також дзвінкий вигуд телеграфних стовбів, що долітав до Іванова з-за спини. І це не було шипіння паровоза, який відсапувався за станційними будинком далеко ліворуч.

Безумовно, те високе шелестіння мусило бути топольним шумом, віжним і осіннє сумним, бо вітер гучніше чіплявся об оголені дзвінкі гілки і копірсає їх — наче дерев'яні кістки.

Зрадівши Іванов попростував на гіллястий видзвін і переконався, що цей шум належав саме тополям. Він спивився і поклав перевірити.

В горішніх межах сліпої уяви шелестіло неспале листя і голе віття високих дерев. Наче широкі височенні списи з двабними прапорами, підносились вгору оці тополини. Вони утворювали разом звучну юрбу недотрушених гілляк і осиротілих листочків.

Тополі дзвеніли осінніми сумними дзвіночками і струшували вниз на вогку удощену землю скалочки розбитого фарфору, що, не долетівши до неї, розсипався на безвагий пісок сипучої мелодії.

Іванов звів голову. І твердо переконався, що такий високий дзвін належав тополям. Звуковий досвід дав змогу без помилки одрізнати високі овали шуму тополі, од низьких звукових куль верби, дуба, берези, осини.

Щастя Іванова, що вітер сам понаставляв маяків на шляху. Вітер сліпому служив, як проміння зрячому. Він розбуджував сотні шумів, дзвонів, мелодій. І цього ставало, щоб іти вперед і не збиватись з шляху героїчного переходу через фронт.

Тепер Іванов мандрував певно і твердо. Вітер дув у спину. Вулиця йшла на північний схід, і повітряний струм мимохить дотримувався долини вуличних будинків залізничного селища.

Через кілька сот кроків Іванов рефлексивно зменшив ходу: на півночі ударив гарматний грім фронтового бою. Грозивим прибоєм гуркоту залінився широченний лісостеп.

А попереду зарипіли підводи невідомої валки, що, очевидно прямувала на Свинець.

Тасмничий жебрак прискорив ходу, щоб почути хоч ззаду розмови у невідомій валці і можливо причепитися до возів чи навпаки втекти подалі.

Притиснувши до грудей пришитий пакет (він дуже боявся загубити його), Володя догнав валку.

— Ну, хлопці! Ми на гарячій смузі!

— Так. Треба вибрати щілину і проскочити фронт.

— Мені казали, що за Свинцем слід їхати на північ. Там знайдемо відтулину і вночі проповземо.

— А хто тобі казав?

— Один з контеррозвідки! — відповідав густуватим баском невідомий, що вимовляв слово „контр“—„контер“, з наголосом на першому складі. — Він порадив мені триматись з краєм якнай-дальше од залізниці. Бо бої йдуть тільки біля залізниць. Тут і військо пересувається й артилерія й бойова амуніція.

— А то й правда! — заговорив попереду третій — сиплий дякуватий тенорок. — Верстов за тридцять од залізниці — не буде нікого бою. Єдина небезпека стикнутися з розвідкою. Ну те не страшне. Ми самі одстріляємося, як хто захоче конфіскувати наші скарби.

І дяківський голос задоволено шморгнув носом і мабуть тепло посміхнувся. Валка з невідомо кількох підвід (не менша від п'яти, не більша за п'ятнадцять) ласково поскрипувала колесами, важко стукала по збоїнах шляху.

Осі добре були змазані дьогтем, очевидно, з метою більшого маскуваня при фронтових переїздах.

— Пам'ятай, хлопці, наші пересвистити! — почувся спереду бас.

— Пам'ятаємо, — озвалося два чи три візники.

— Кольку далеко не ховайте, — таємниче прикрикнув бас, натякаючи на якусь річ, заховану на возах.

Довгу верству невідомі візники не розмовляли. Чулися лише скрип коліс та вогке чвакання копит по багню.

Іванова зацікавили невідомі подорожні, що мали перескочити фронт не тільки з невеличким пакетом, але й кількома вантажними возами. По іржанням та цьвоханню батоїв від догадався, що деякі підводи мають парних коней.

Яку мету поставили перед собою таємничі візники, до речі озброєні і мабуть зряджені в дорогу з великим розумом? Про якого Кольку вони розмовляють? Що вони везуть? Кому? Чи не можуть вони прислужитися сліпому жебракові?

Думки такого ґатунку ворушили уяву Іванова і штовхали його на певні вчинки. На це варто було зважатись, щоб прискорити свою зустріч з більшовиками. Одного потерпав жебрак, щоб візники не погнали коней і не покинули одного в чистому полі.

Хвилюючися час. Іванов наздогнав валку і був на віддаленні двадцяти кроків, коли між ними відновилася розмова:

— Ет, морока! Хоч би натрапити на такого хлопця, який знав би дальшу дорогу. А то заблукаєш і потрапиш в заграділовку...

— А цієї ночі треба хронт поминути! — забасило на одному із передніх возів.

Це наштотхнуло Іванова на добру думку: удати з себе зрячого жебрака, який виходив ці місцини і знає їх із давна. Ніч мусить заховати основну ваду. А ранок надійде тоді, коли вони проскочать фронтову лінію, що хиталася. Тоді хай вибачають хоробрі візники, що їхньою допомогою він скористається.

Канонада посилювалася. Очевидно, червоні за ці дні почали наступ і одбили кілька станцій. Тому вогнева лінія була даної хвилини значно ближче, ніж гадали таємничі візники і машиніст поїзда, на даху якого приїхав Іванов.

Підбаворений Іванов зачвалав швидше і не вагаючись гукнув у слід валці:

— Гей зачекайте! Підвезіть, добрі люди! Я розкажу, як далі їхати...

Але вози не спинялись, і хтось із візників озвався егоїстично:

— Наздоганяй і сідай з нами. Ми їдемо й так тихо!

Іванов поспішав уперед і, намагаючись шлях ціпком, наздогнав останню підводу. Йому порадили йти на передній віз до отамана валки — Семена Герасимовича (прізвища не згадали). Володимир проминув хуткою ходою іще з десяток колимаг і почув майже поруч густий басок отамана:

— А хто ти такий?

— Я — жебрак, ходив тут колись по селах і знаю дороги, де собак нема, де менше лихих людей.

— Іди сюди, я на тебе подивлюся ближче. Присвічу сірником.

І дійсно почулося черкання сірника. Зашумів у руках невеличкий клубок тепла і посунувся до Іванова.

Надійшов ризикований момент. А що станеться, як углядить сліпоту? Сліпого він не візьме, а й сам спитає, де подів свого поводиря. Мимоволі жебрак одсунувся назад. І тут стався новий факт — вітер дмхнув, потушив сірника. Віл хуткого переходу з темряви до світла і навпаки зір Семена Герасимовича обманівся: перед ним стояв дідок, з довгою бородою, із зморщеного повіспленого обличчя дивились просто вперед полинялі сірі очі.

— Сідай і кажи!

Семен Герасимович поважно спинив коня басовим „тиру“.

Іванов сів, і передня підвода знову рушила з місця.

„Зрячого діда“ узяв за серце жах. Насправді він був дуже давно в цій місцині і безумовно не міг розповісти ясно, якими селами, який шлях лежить. Але вітер і темрява мусили знову врятувати його, а разом і пакет для Червоної армії, що обзивалася на сліпих обр'ях гуркотом гарматної стрілянини.

Тому раніше, ніж піти шляхом смілої брехні, він поставив іздовим селянам навмисне питання: — Ви у нас ніколи не були? Здалека ви?

Семен Григорович поважно пробасив:

— Вперше, а дорогу нам показали на станції! Ми — з степової України із самої Кам'янки, що напроти Нікополя. Чули таке село?

— Чув, як же ж! Слава Юсусу Христу, там люди добрі кусні давали. А тут чорти денікінці останню торбу одібрали! Мовляв фронт близько! — пояснив він відсутність торби.

— Ну кажи, як далі їхати.

Сліпий згадав що у цьому районі дороги страшенно плутаються. Темно пригадалось, що за Свинцем лежать якісь села на певній відстані, що тут є ліси ліворуч і праворуч. Одне пам'ятав, що на два-три десятки кілометрів од станції Зуевки є велике село Свинець. Недалеко мусила бути річка Сейм, яку місцеві селяни називали Семь. Коли несподівано пові раптовою вогкістю, це дозволить сказати, що до річки лишилась мала відстань.

— Недалеко Семь, дороги трохи розійдуться, ми поїдемо ліворуч, там ближче і на ранок будемо за містом Тимом.

— А велике місто Тім?

— Повітове! Воно для нас небезпечне. Треба його об'їхати із сходу, — і далі Іванов почав показувати руками у різні напрями, тикаючи пучками в невідому порожнечу.

— Там село Веселий Шум, там хутір, де колись піп зарізав свою полюбовницю, а там синіє ліс. Може бачите?

Селяни уважно приглядалися до далеких речей і явищ, що їх показувала пучка їхнього поводири, і вони починали насправді бачити і села, і хутори, і ліси, що чорніли, впливали, одхилялися од шляху і зникали у темрявій пустелі. Іванов казав не певним голосом. Ілюзорні картини поставали їм перед очі. Синя млявість ночі народжувала безліч неясних тіней і там, де в дійсності лежало поле, виростали темні стовбури дерев. Дванадцять таємничих підвідчиків повірили хитрому каліці і безперечно слухались його вказівок. Для більшої ілюзії правдивості він наказав їм трохи припустити віжки на конях. Таким чином вони швидше дістануться мети.

Коні йшли у ніч і не губили шляху, рефлексивно тримаючись збитої колії. А вітер допомагав орієнтуватись, і Володимир все нахабніше й нахабніше кидав своїм невідомим попутникам:

— На північний захід лежить село Закидайлівка, поруч — Латинівка, а позаду хутір Посошок. Минулого року там упала блискавка, народ страшенно перелякало, а Юсус Христос плакав на іконі за людським лихом.

Брехня подібного ґатунку якнайліпше сприяла твердому переконанню, що гість на возі найсправжніший мешканець да-

ної місцевості. У дальших запитаннях візників чітко звучало довір'я, і жоден з них не здогадався, що вони жертви сліпого проводиря.

Збігло дві години. Тим часом таємнича валка переїхала річку Сейм і знову зашуміла глибоким степом, що розкидав на всі боки свою порожнечу.

Іванов тихо вслухувався в розмови подорожніх. Вони говорили про всілякі справи і несподівано для сліпого зійшли на тему прибутку. На цю тему хутко озвалися селяни кількох возів. Очевидно прибуток страшенно цікавив їх і, можливо, служив причиною глибоких рейдів з України сюди, де краму не вистачало.

— Нам багато не треба, — казав тихо Семен Герасимович. — Ми руб на руб не хочемо заробляти! Нам досить заробити копійку на копійку!

Отаман валки повторив кілька разів цю думку, і вони запала до пам'яті. Семен Герасимович згадував деякі міста повітові і губерніяльні і кидав своїх товаришам на задніх возах:

— А стерво Лейба мало заплатив, він заробив два карбованці на один, а ми копійку на копійку. Несправедливо, хлопці!

На одному із спусків у степову яругу третій віз наскічив на якусь кам'янюру, сіпнувся і, перескочивши, з'їхав униз. З ним щось сталося, бо за кілька кіньських кроків хазяїн воза стримано скрикнув і почав лаятися.

На Іванова дхнуло пахном гасу. Позаду засюрчав широкий струмок. Коні спинилися і передні вози стали, щоб дізнатися в чім саме справа.

— Сулія з гасом розбилася, — репетував хазяїн третього воза.

— Куди ж ти дивився? Чому ми проїхали щасливо, а ти втіювався?

І зрозумів тоді Іванов, що він натрапив на великих спекулянтів, що довозили крам у фронтові райони, де його особливо не вистачало. Про них він чув давно і зараз мав щастя безпосередньо зазнайомитися. За часи своїх мандрівок сліпий наслухався історій про хитрість сільських крамарів, що проскакували фронтову смугу саме там, де боїв не було чи не могло бути. Вони наспеціалізувалися на переходах далеко від залізниць, вибираючи найглухіші села для своїх рейдів і щасливо уникаючи загонів обох ворожих таборів. Так було і в даному випадку.

Поки сільські крамарі, що з'єднали свої сили з відважними куркулями товклися, навколо свого артільного майна, лаптуючи третій віз у дорогу, сліпий поводити смірно сидів на возу і вдихав густі пари розбитої сулії. Перед ним хутко розгорталася картина одчайдушних рейдів куркульсько-крамарської валки. Він дивувався сміливості і рішучим заходам маленької валки підвід, вантажених найдобірнішим крамом, що потрібний людності того району, куди вони прямували.

Іванов не помилився.

Справді, Семен Герасимович Царенко набрав десяток заможних селян. Злітувавши його в перших коротких рейдах по Україні (не більше 200—300 кілометрів), він запропонував зробити широку путь і охопити кілька губерній з розумним розрахунком — вести крам найпотрібніший, не дуже важкий для коней. Продавши, прикладом, Нікопільське та своє Кам'янське борошно в Катеринославі чи в Єлісаветграді, купити за половину ціни машинових виробів — плугів, цвяхів, збруй, пилок, сокир, фуганків тощо.

З Катеринослава можна простувати на Полтавщину і поновити свої капітали новою купівлею — продажем. Звідти надхненно податися на Роменщину за тютюном, а за садовою, городиною на Чернігівщину. Всім відомо, що на півночі не вистачає соли. Її можна довести з Нікополя і вигідно обернути свій капітал на новому гешефті. З Макошинським борошном простуй на Курщину. Там тебе давно чекає дешева мануфактура, що її ти можеш обміняти з великим прибутком і безсумнівною вигодою у Харкові на продукти великої індустрії.

Таким чином, твій рейд охопить чимало міст, обів'є гнучкою лінією хороброго торговельного нальоту половину України. Почату мандрівку в Нікополі слід закінчити в Донбасівських степах, на шахтах, де голодний нарід аж труситься над куском сала та фунтом полтавського цукру. Скільки народу дякуватиме тобі за твої благодіяння! Скільки голодних, обдертих ти нагодуєш, напоїш! І скільком господарствам ти даси машини і реманент, що на них молиться полтавський, чернігівський куркуль.

На ваших возах, прекрасні пірати — крамарі, пливла кольористим потоком продукція України. Біле борошно, як білий промінь сонця, розкладалося на червоні та жовтогарячі тони городини, баклажанів, яблук, кавунів (залежно від сезону). Зелене і голубе проміння давала мануфактура, оздоблюючи ваші вози розкішними плямами матерій. Єдваб, перкаль, сукно, шерсть, коленкор — все побувало у ваших руках. Воно оберталося на білий промінь нового сонця — цукру, щоб знову розквітнути на ярмарках та базарах брунатною розфарбовкою плугів й іншого реманенту, розквітнути блакитними відливами гасу в суліях та бідонах, жовтим листям роменського тютюну.

На Донбасі — харківський крам мінявся на слов'янську сіль. Білий промінь знову обертався в сонце, і валка хоробрих піратів вертала до рідної Кам'янки.

— Чумаки приїхали, — кричали пастушки, побачивши на синіх обрїях сходу чорні обриси десятка коней. Чумаків ласкаво зустрічали біля церкви, і вони дарили своїх родичів найчистішим розсипом білісінької соли. Хоробрим селянам заздрили, дехто просився в настушний рейд до Семена Герасимовича,

а той вимагав відповідного пая в артільний капітал. Не зважаючи на великий ризик і на раптові конфіскації (за більшовиків) сміливі чумаки обертали свої кошти з чималим прибутком — в триста, чотириста відсотків. Цей заробіток у Царенка звався „заробити копійчку на копійчку“.

В тодішній економіці України таке відродження чумакування було природне, оскільки залізниці не змогли навести потрібного тоннажу крамової продукції. Воно було почате старими грабарями, що мали виносливих конячок і які за часи війни не знали що робити. Будівництво припинилося, а хліборобити на ринок вони не бажали, вважаючи це за недоцільну витрату сил.

Тому найбагатший з колишніх грабарів Семен Герасимович сміливо став на чолі відродження старого безтурботного чумакування, що було освячене в старих народніх піснях.

На таких завзятих чумаків і наскочив Володимир Іванов.

Пах гасу наявно свідчив про торговельний зміст даної мандрівки. Лайка хазяїна на адресу сулії, яка розбилася без дозволу господаря та ще посміла залити мануфактурний тюк, стверджувала остаточно гадку сліпого.

— От біда,—промовив отаман валки,—пропало стільки добра!

— Мабуть доведеться підвищити ціни на гас і сукно, щоб повернути збитки.

Цього було досить для знайомства з метою валки. Іванова взяли прикрі думки. Він бажав якнайхутчіше розлучитися з ними, щоб не потрапити ранком в обійми заграділовки. Але вагатись було пізно. Підводи знову рушили, і чумаки посідали на свої вози.

Тепер вони мовчали. Навіть не палили, щоб не притягти уваги сторонніх людей і розвідки, яка могла блукати тут. Царенко нагадав про небезпеку умовним свистом, і всі замкнулися в себе. Лише один чумацький отаман питав про дорогу в Іванова.

Той продовжував геніяльно брехати, знаючи, що до ранку далеко і темрява по-старому стоїть на його боці. Західний вітер тривав майже, до самої півночі. Нарешті він десь спіткнувся і впав у яругах, стомлений довгим подуvom.

Іванова прийняло холодом, але він мовчав і лише сторожко прислухався до гарматного уханья, що з очевидністю наближалось.

— Наступають червоні,—пробурмотів Семен Герасимович.

— Тепер держись, хлопці! — озвалось наприкінці обозу!

— Аби Колька був напоготові, то й нападу можна не боятися.

Володимирові знову спало на думку, що під Колькою чумаки щось розуміють. Людське ім'я стало за певний символ. І він поклав розгадати його. Почав заговорювати до Царенка, викликати його на бесіду, але невдало. Таємничий Колька зник з розмови, як злодій вночі.

Тихо торохкотіли вози. Якби не легка грязюка, що лежала на всіх дорогах після невеликого дощика, то гуркіт колес розносився дуже б далеко навкруги. Тоді один із військових загонів безумовно наскочив би на піратську валку і пограбував би її за правилами й звичками війни.

Тихо минуло три години. Коні почали потроху приставати, і візники мусили все частіше та частіше підцвяхувати батогами, щоб розігнати кінські мрії про сон.

Як не трималися хлопці, а декого почало заколисувати. Лише грімкі вибухи канонади примушували підводити голови і тремтіти від нервової лихоманки. Іванов ні на хвилину не схилив голови. Єдине, що його цікавило, це фронтowa лінія. Тому він витягав голову, нюхав повітря, чув запах пороху — запах недавніх боїв, і сердився, коли канонада потроху притихала. Вітер був уже непотрібний. Він орієнтувався на постріли.

Гармати бухали грізно. Стало чути кулеметну стрілянину.

Для Іванова все складалося гаразд. Одне частіше й частіше турбувало його. Дороги почали плутатися. Царенко сіпав його за одіж і вимагав докладніших пояснень про шлях. Він настирливо тикав пучкою вперед і сердився, коли Іванов відповідав йому, що там дороги нема і не може бути.

Сліпий поводитир уже кілька разів помилився... Царенко піймав на цьому.

— Тут нема договини! І дерев нема! Набрехав ти нам.

— Погані очі мої стали на старість, — перепрошував „старий жабрак“. У тебе вони гостріші. Але шлях мені відомий. Ти лише розкажуй мені, а я казатиму.

Як не сердився і не хвилювався отаман багатих чумаків, а лагідний голос Іванова змусив його розповідати. Мовляв, ліворуч лежить якесь село, там пускають ракети. Старий не бачить їх? Невже він такий слабкий на зір? Царенко мусив сам розповідати про все, що робилося попереду. Він тепер з меншою охотою вірив Іванову і почав вбачати в його особі таємного шпигуна, як не з контррозвідки, то з Чека.

Сліпий поводитир стискував зуби і знову мусив брехати, малювати по сторонах якісь невідомі risks шляхів — зручних і безпечних, готовий ще кілька разів пійматися на вигаданих даних. Та темінь рятувала жабрака. І Володимир лише зідхав про себе, найбільше боячись зостатися в полі, серед грязюки, мряки і ранкового осіннього туману.

Страшенно напружуючи слух, чув сліпий вишини високих ракет. Він повертав обличчя на шипіння ракети і удавав з усіх сил, що він бачить тривожне сійво ворожистих посланок. Отаман знову вірив йому.

— Хлопці, щоб Колька був наготові... гримнув Царенко і раптом міцно ударив по конях віжками.

До фронтowej смуги лишилось максимум два кілометри. Вій

Бригада ВУСПП на шахті „Чулківка“ № 8 з культробітниками шахти. Сидять (ліворуч) Л. Недоля,
В. Сосюра, Ів. Кириленко, М. Булатович.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

ішов у двох кінцях — ліворуч і на трохи дальшій відстані — праворуч. На півночі — посередині панувала чорна тиша. Там лежав лісостеп.

— Гей, хлопці! За мною... — і вози одверто заторохкотіли по рівній дорозі. Валка кинулася за передньою конякою, і чумаки затрусилися на лантухах, тюках. Іванов схопився за край воза і одвів ноги від люшні, щоб нога часом не потрапила в спиц колеса.

На лихо, збоку зататакав кулемет, і рої куль помчали правим боком, прямуючи в невидкого ворога. Селяни почали креститися, і Іванов, щоб не жити природне недовір'я отамана до себе, сам перехрестився і голосно промовив:

— Господи Юсусе! Хай мене нас чаша сія.

Тим часом зачинався млявий туманний ранок. Але темрява, ще бігла над землею і чорнила всі речі на землі. Сліпий чув народження світла з маленьких інтимних рисочок землі. Запалували холодні лани. Звогчилось повітря. Подув зі сходу вірець — ніжний, непомітний трьохсекундний. В середині тіла знялася у кров ранкова безсонна бадьорість. Зникла втома. І як ствердження нового світанку кукурікнув глибоко десь в степах — (мабуть на хуторі) голосистий півень.

— Світає, — впевнено промовив Іванов.

Валка мчала з усіх кінських ніг до близької мети — більшовицької країни. Царенко ще раз цвьохнув батою і крикнув на валку:

— Хутко Совдепія...

Коні бігли. Не приставали, не дрімали. Наче сами усвідомили, що ранком вони відпочиватимуть в затишному кутку.

Володимирові іще раз випало продемонструвати свою „зрячість“. Нагостреним слухом він почув у сусідніх просторах шляху глухий тупіт копит. Хтось тікав. А за втікачем гналися і стріляли на vzdогін. Крамарі цього не чули, бо вони всю увагу зосередили виключно на гарматному вогні ліворуч. Їхній слух не міг відрізнити дальніх звуків од близьких з такою ясністю, як у сліпого.

— Бачите, он попереду скаче невеликий загін. Вони перерізають нам путь, — тривожно скрикнув Володимир.

Двадцять очей зупинилося на сірій млі самотнього шляху. Там лівим краєм висувався голий ліс. Там дійсно йшла гонитва. Але той, хто тікав, мав очевидно прекрасного коня, бо кілька верхівців, що гналися за невідомим втікачем, почали відставати.

То тікала Ліпатова, що вирвалася з контррозвідки.

Доскакавши до підвід, вона стрибнула на землю, а поранений кінь помчав чистим полем. Гадаючи, що втікача оборонятиме „червоноармійська розвідка“, білий загін з кількох душ відкрив вогонь із рушниць по валці, не зважаючи на власну помилку.

Царенко скрикнув і злякано звалився на віз, ховаючись за лантухи. Іванова прохопила хвилинна холоднеча. Він пізнав голос своєї подруги. На лихо кулі засичали гострими осами над головами. Отаман найбільше боявся зустрічного бою, завжди намагався уникнути сутички. Але наступної хвилини він свиснув і подав негайну команду:

— Кольку наперед...

І тоді почав свою стрілянину ручний кулемет „Кольт“. Переходячи фронти, чумаки підібрали його і дуже охоче користалися ним в годину небезпеки.

Білий загін розсипався і моментально зник. З чотирьох осіб на полі лишився один важко поранений. А інші подалися назад з доносом, що в п'яти кілометрах од Тіма вони наскочили на червону розвідку.

Схвилюваний несподіваною втечею Ліпатової, Володимир почав голосно кликати її.

— На чорта вона здалася нам? — заgrimів над ним голос Царенка, — щоб усе зіпсувала?

— Вона тутешня, з самого Свинця, — тривожно збрехав сліпий поводитир. І серце його затьохкало наче соловей. Тримаючись за лантух, він прислухався до того, що робилося навкруги. Позаду бігла Ліпатова, доганяючи чумаків, і кожен її зойк боляче віддавався в його грудях.

— Візьміть мене, — прохала вона, влітаючи свій верескливий зараз голос у кулеметне стукотіння. Навкруги пахло ранком. Слався холодний туман. А кулемети і гармати ревли.

Нарешті почув сліпець, що його подруга скочила на сусідній віз і голосно подякувала чумакові.

Перед Івановим і чумаками знову простелявся вільний шлях.

Рука Царенка раптом важко лягла на плече Іванова, і жахний крик спекулянта пролунав над вухом:

— Показуй, свинячий хвосте, дорогу. Нам треба тікати...

— Тікати!.. Якнайшвидше! — гукнули на задніх возах, все поливаючи з кольтів ворожу розвідку, що наскочила на валку.

В Іванова аж задзвеніло у вухах. Напружуючи слух востаннє, шукаючи звуків — показників речей, він мав брехати до кінця. І тому твердо простяг руку на північний схід:

— Там он дорога! Там я колись ходив. Простуйте туди..

Але навкруги уже сіріло, і кожний із чумаків бачив, що в тому напрямі, куди показував Іванов, нічого не було. Ранок розвіяв темряву, і сліпий поводитир опинився в прикрому становищі.

Царенко, ще вірячи жебракові, звернув на неправильну путь і незабаром побачив, що він їде у глибоку яругу з густою лозою. Обернувшись до діда, він закам'янів від раптової гадки. Наблизивши очі до обличчя Іванова, Семен Герасимович викрив, що у „старого“ занадто білі очі, безколірні, що він дивиться

кудись поверх голів і не може зафіксувати зору на певному предметі. Отаман явно бачив сліпоту хитрого діда.

Це його страшенно збентежило. Йому здалося, що він усю ніч їхав неправильно, заїхав зовсім не туди, куди прямував, і потрапив у пастку.

З гарячою лайкою отаман накинувся на Іванова і схопив того за бороду...

Борода відскочила і...

Перед Царенком постало обличчя молодого сліпця, що даної хвилини скривилося гримасою несподіваного страждання. Ніколи не лаявся Царенко так, як тоді. Прокляття палючим колом оточили голову Володимира.

Чумаки узнали правду і обурилися.

— Скинь гадюку в bagno!..

— Батогом його! Батогом!

Але Царенко не хотів зіптовхувати сліпця, не помстившись. Він дав ляпаса і схопив Іванова за комірець важкою рукою. І скинув би моментально, коли б Ліпатова з сусіднього воза не вистрелила в чумацького отамана і не пробила йому капелюха. Капелюх звалився з голови і упав під колеса. Як буйний божевільний Царенко озирнувся назад і вже хотів виймати куцака з-під сіна, коли на Ліпатову наскочив ззаду хазяїн підводи. Фронт уваги розбився на три пункти — на білих, що люто кулеметили в спину, на передній шлях, що таємниче ховався в тумані, іноді змахуючи кривими шаблями колії, і на двох несподіваних ворогів у самім колі чумаків.

Царенко не зводив очей з Віри, яка рішуче, хутко пристрелила свого хазяїна — лякливого чумака. Отамана взяв в обценьки жах. Раптовість змін на подвійному фронті убила в ньому решту ініціативи і сміливості. Цим скористався Іванов.

Готовий на все, він витяг на ранкове світло прекрасного револьвера і наставив його в упор на Царенка, з несподіваним наказом:

— Вб'ю, коли ти не повезеш мене до штабу червоних...

Рука сліпця наугад шарпнулася до Царенкової бороди. Пальці вцепилися в неї. Борода не була фалшива, і отаман відчув гострий біль на підборідді. З переляку він хотів покликати хлопців, але кулеметний бій, що хутко запалився в кількох вогневих точках сірого простору, заглушив усі його крики. Одне лишилося йому: гнати коней лише вперед, не зважати, чи встигають задні коні за ним.

Червона розвідка (невеликий кавалерійський загін) наскочила на білих, і тому бій розгорнувся досить широко, охопивши і те нічне вікно, що мало служити Іванову і крамарям доброю лазівкою через фронт.

Валка розсипалася на складові частинки. Три підводи шугнули у яр переховатися від стрілянини. На двох підводах коні були

поранені, а на останній, де гримів задавачний „Колька“, коня було вбито наповал.

Іванов чув важке падіння позаду на дорозі. Гадка, що ніхто не зможе наздогнати Царенка і звільнити його від сліпого полону, надала йому сили. Стискуючи бороду отамана, Володимир тремтів від напруги, і боявся відвести навіть на півсантиметра свого смертельного рятівника від скроні гнівного спекулянта.

Хай Ліпатова відстала від нього. Він певний свого.

Всіма мислями Іванов поринув уперед до штабу, страшенно стурбований. Жахна мета: доставити пакета у вірні руки і зняти з себе нелегку відповідальність за важливе доручення партії. Пакет лежав за пазухою і стрибав у кишені разом з усією підводою, що майже губила свої лантухи. Так хутко мчали коні.

Крученими дорогами кидався Царенко, щоб уникнути куль. Перший летів попереду валки і поволі розгубив усі підводи, що звертали у логовини, ліси, ховаючись від обстрілу двох армій.

Півгодини тривав шалений гін. Царенко аж спітнів. Його кидало в полум'я жаху і сорому. Він не смів навіть оглянутися на озвірілого одчайдушного сліпця, що діяв наодчай...

Тепла надія зародилася в Іванова, коли він ясно помітив, що стрілянина залишалася за спиною і почала стихати. І тепер відчув, що позбирав собі ноги, стоячи на колінцях на трясучому возі.

— Тільки до штабу!

Аж поки сам комісар не скаже, що навколо червоноармійці. Вези...

Щоб заохотити бороданя, який страждав від тиску молодої руки, Іванов вистрелив йому над вухом і дав понюхати, чим пахне глибока трубка револьверного каналу...

Дикі коні їхали вже без дороги і нарешті наїхали на якесь село. Воно зависочило спокійними деревами попереду запареного візника. Грудки вогкої ріллі поприставали до коліс, затримували швидкість руху. Коні мчали б далі, коли б із закущів не вилізло два військові і не наказали спинитися.

Радість спалахнула гарячою загравою у Іванова, і він нетерпляче запитав:

— Якого ви табору? Червоні чи білі?

Але військовий рішуче розчарував хлопця своєю відповіддю:

— Ось приведемо до штабу, там впізнаєш.

Голова сліпця пішла обертом. Йому здалося, що крамар обдурив його, навмисно завіз з надзвичайно цінним матеріалом до білого штабу. І хіба це не так? Вартовий ухиляється від відповіді і натакає на тортури. Мабуть вони звернули назад, бо коли їдеш, то здається, що їдеш у протилежний бік. Невже ж бісів куркуль зтяг його в пазурі контррозвідки?

Дивне явище бачили командири того штабу, куди вартів привели якогось дебелого бороданя і сліпого юнака, що замазаний, як артист сільтеатру у грим і паклю робленої сивини, по-хижацькому тримав за підборіддя Царенка і приказував:

— Зараз тобі тут каюк! Якщо ми у білих, я застрелю...

Спотикаючись, сліпець зайшов до штабу з своїм полоненим. І тільки тут почув, що підвода наїхала на авангард Червоної Армії, яка відпочивала перед ранковим боєм у цьому селі. Рожева тінь радості промайнула обличчям Володимира. Все ще не випускаючи Царенкової бороди, він недовіриливо спитав:

— Виходить, ви — червоний штаб? Ви — комісар?

Довго ще не вірив Іванов словесним запевненням присутніх, аж поки комісар не зрівнявся з ним і не поклав його руку собі на плече:

— У мене погонів нема! Я — комуніст!

Лише остаточно перевіривши, що він у Червоному штабі, Іванов розпорів свою пазаху і тверезо, без п'яної радості, витяг звідти зведення Харківського ревкому за останні часи.

Зраділий комісар запросив сліпого сідати, сам приніс йому чаю і почав розпитувати про героїчний перехід останньої ночі. Але Володимир не міг розповідати, так втомився за ранкові години смертельної гонитви під кулями, без доріг, без зору — в оточенні завивальних звуків смерти, що косили поруч і людей і коней.

А Царенко похнюплений стояв у кутку і розтирав свою бідолашну бороду, що сталася в пригоді одчайдушним рукам молодого комуніста. Його сум виріс в одчай, коли комісар, дізнавшись про мету глибокого чумацького рейду, наказав конфіскувати борошно, сукно й інший крам на користь голодної, обдертої армії соціалізму.

Почувши про це, Іванов засміявся і попросив подарувати йому на спомин про зустріч у штабі маленький кульочок (фунтів з п'ять) цукру.

— Я дуже люблю пити солодкий чай!

Так сліпий поводир прислужився революції, і зараз згадка про далекий вчинок хвилювала сліпого комуніста і концентрувала його гнів на постаті клясового ворога в особі отамана чумаків.

Іванов з приємністю згадував наступну зустріч з Ліпатовою, що, утікши від контррозвідки, наздогнала його возом теж повним вселякого добра.

Він докладно зупинився на спогаді, щоб краще зафіксувати старий образ Царенка, що зливався з сьогодиншнім розшифрованим портретом.